

Віталій Матвійчук
студент 3 курсу історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник: к. і. н., старший викладач Маркевич О.В.

Сарматський міф в польській історіографії

На сьогодні уже доведене твердження, що історична наука не застрахована від міфотворчості та міфологізації. У сучасній науці досі переважає думка, що вона вільна від міфу і принципово з ним не сумісна, що міф, як щось донаукове та ірраціональне успішно долається науковим світоглядом. Проте, як показує час, історичні міфи дуже стійкі та можуть існувати не одне століття. Яскравим прикладом цього є так званий «сарматський міф». Дослідження та переосмислення польського історичного міфу надасть можливість зрозуміти сутність та природу міфотворчості на сьогодні. Питанням польського сарматизму займались С. Бухарін та Н. Ракітянський [1], М. Лескінен [4; 5; 6] та інші.

XVI – XVII століття – це період початку формування національної самосвідомості та ідеології в Східній Європі. Саме тоді в умовах, коли послаблюється Чехія та занепадає Угорщина, роль найсильнішої держави в Центральній Європі переходить до Польщі. В той час специфічним державно-політичним ладом Польської держави по праву можна вважати «шляхетську демократію». Така «демократія» представляла собою владу лише одного стану – шляхетського (привілейованого). Шляхта користувалась виключними функціями та привілеями в порівнянні з іншими станами. Саме в цих умовах в Польщі визріває ідея «сарматизму». З її прийняттям польське суспільство формує свій менталітет, а також політичну й історичну самосвідомість, заявляючи про своє особливе місце в системі європейських народів [4, с. 19–29].

Вперше про сарматизм заговорив польський історик Ян Длугош (1415 - 1480) [6]. Він утверджував в польському суспільстві відчуття гордості за своє історичне минуле та державний патріотизм [1, с. 111]. Як відбиття етнічної специфіки польського менталітету, це поняття закріпив астролог Матвій Карпига (1457-1523). Широку популярність одержав його трактат «Про дві Сарматії» (1517). Ця праця стала головним джерелом відомостей про Польщу й Східну Європу на Заході. Про її значення у формуванні національного

польського менталітету свідчить той факт, що праця витримала 14 видань лише в XVI ст. [7].

Однак розквіт польського сарматизму припав в епоху пізнього Ренесансу (рубіж XVI –XVII ст.). В той час основоположною думкою була теза про особливе походження польського народу. Цікавим є те, що під поняттям «особливе походження» підпадало лише шляхта, а не весь польський народ. Саме шляхті відводилась роль предків сарматів, в той час як «холопи» вважались виключно пращурами слов'ян [1, с. 111].

У XVII ст. сарматизм як ідеологія загалом був прийнятий дворянством. Під ним почали розуміти сукупність властивих лише польському шляхетському стану особливостей менталітету, які проявлялися у світогляді, образі й стилі життя, у побуті, певному типі культури й політичного поводження. У пошуках історичних коренів шляхтичі навіть почали виводити свої родоводи від древніх сарматів. Без сарматського кореня шляхтич уважався несправжнім [7].

До кінця XIX ст. сарматизм пов'язувався передусім зі старовинними польськими звичаями, історичними традиціями та образом сармата-шляхтича. В кінці XIX ст. під сарматизмом почали розуміти комплекс звичаїв, стереотипів, які характеризували типового поляка до середини XVII ст. А в 20-30-х роках XX ст. він ототожнювався з традиціями і поглядами польського дворянства старопольського періоду історії Польщі. Сарматським вважалось і польське мистецтво – особливо культура епохи бароко [5, с. 11].

Варто відмітити, що разом із генезисом поняття сарматизму, змінювався і сам образ сармата-шляхтича. Класичним воно стало в період Чотирьохлітнього сейму (1788—1792). Саме в цей час постає образ «освіченого сармата». Під ним розумівся істинний патріот, освічена людина, що сповідувала ідеї філософів-просвітителів і одночасно поважала старовинні польські звичаї. А в другій половині XIX ст. типовий представник сарматизму це передусім доблесний шляхетний лицар-шляхтич [1, с. 120].

Головна функція лицаря-шляхтича – захист вітчизни. Також невід'ємною рисою сарматського лицаря був захист віри своїх предків, та усього християнського світу від невірних [4, с. 110 - 113].

Поряд з лицарським образом в сарматизмі присутній образ шляхтича-поміщика – батька сім'ї, господаря, готового у випадку необхідності взяти в руки зброю, але більш схильного до сімейного вогнища [5, с. 10]. Історично ідеологія сарматизму відбивалася не тільки в поняттях, але й в особливих

манерах, «східному» стилі одягу, а також у мистецтві – у відповідному стилі зображення польського дворянина, що одержав назву «сарматський портрет». Протягом XVII і XVIII ст. польські аристократи бажали, щоб художники зображували їх «сарматами» [7].

Сарматизм піднесено і романтично оспівано поетами і письменниками, зокрема, в творах Вацлава Потоцького, Яна Крістофа Пасіка, Анджея Збілітовського. У XIX ст. «Сарматський стиль» Речі Посполитої був барвисто описаний Генриком Сенкевичем в епічній трилогії «Вогнем і мечем», «Потоп» і «Пан Володєєвський» [1, с. 120].

Аналізуючи польський сарматизм, не можна обійти стороною і його український варіант. Поширення серед українства цього міфу було викликано зростанням національної самосвідомості, етнічним розвитком, та зіткненням із іноетнічним населенням Речі Посполитої. А це у свою чергу призвело до знайомства з гуманістичними концепціями, які викликали цікавість до свого походження представників різних верств українського населення.

В українській свідомості сармат ототожнювався з лицарем-воїном, вірним солдатом та захисником Речі Посполитої. Його «сарматскість» пов'язувалась не лише з шляхетським походженням, а й з етноконфесійною приналежністю: вона однозначно свідчила про його слов'янське коріння.

Іншим від польського, в українському сарматизмі є і поняття терміну «народ». Український «народ сарматний» – це спільнота, яка не маючи власної держави, поєднана перш за все православною вірою, історичним корінням, мовою і єдиним походженням. Для них Батьківщина – Русь, але в першу чергу, як культурно мовне середовище [4, с. 141-151].

Чи не вперше український сарматизм фіксується в українського мислителя С. Оріховського. Для нього Сарматія – це Річ Посполита, а сармати – народи, що її населяють. Причому поляки є ядром сарматських племен і об'єднують їх.

Одним з найцікавіших моментів розвитку української сутності сарматизму є його серйозна трансформація під час Національно-визвольної революції 1648–1657 рр. Зокрема, у Білоцерківському універсалі Б. Хмельницького (за С. Величком) відтворюється теорія, згідно з якою сармати, що знаходилися на території України, розкололися, й певна частина їх (поляки) переселилася на землі сучасної західної Польщі. Тут вже не йдеться про споконвічну першість поляків (як у Оріховського), а лише наголошується, що поляки в силу «пожадності» захопили Русь – у своїх братів [3].

Одним із цікавих фактів прояву українського сарматизму є призначенням у 1677 р. Ю.Хмельницького гетьманом, коли султан надав йому титул князя Сарматійського, що мало б підкреслити автономність його країни. Даний польський міф вдало показує, якою є «живучість» у неправдоподібних історичних судженнях. Проіснувавши з XIV по XX століття, він викликав природну реакцію в фахових істориків наслідком чого було написання статей, монографій, захист дисертацій, де обґрунтовано викладали сутність історичної міфотворчості та сарматизму зокрема. Тому на сьогодні «сарматизм» як ідеологія визнана науковцями такою, що є не вірною в своїй основі, і використовується лише в обігу псевдо-науковців та любителів фальсифікації історичного минулого.

Список використаної літератури:

1. Бухарин.С.Н. Россия и Польша. Опыт политико-психологического исследования феномена лимитрофизации / С. Н. Бухарин, Ракитянский.Н. М; Отв. ред. О. А. Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, 2011. – 944 с.
2. Коллектив исторического факультета МГУ. Историография истории южных и западных славян[Электронный ресурс] : М., Изд. моск. у-та, 1987 – 132 с. Режим доступа: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000061/st004.shtml>
3. Кресін Олексій. Український сарматизм // Мала енциклопедія етнодержавознавства. — Київ: Генеза, 1996. – С. 136.
4. Лескинен М. В. Мифы и образы сарматизма. Истоки национальной идеологии Речи Посполитой / М. В. Лескинен, Москва, 2002. – 178 с.
5. Лескинен М. В. Образ сармата в истории. На пути формирования национального самосознания народов Речи Посполитой во второй половине XVI – первой половине XVII вв. [Электронный ресурс] : автореф. дис...канд. іст. наук : 07.00.03 / М. В. Лескинен; Москва Российская Академия Наук, Институт славяноведения – Електрон. дані (1 файл). – м., 1998. – [33 с.]. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/v/456806/a?#>
6. Лескинен М. В. Национальный идеал поляка в истории: образ шляхтича-сармата / М. В. Лескинен // Славянский альманах. – 1998. – С. 256–280.

7. Польський сарматизм [Електронний ресурс]: матеріали ІV Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, Житомир, 9-10 листопада 2012 р. Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/8258/>